

Makale Bilgisi: Pakyürek, G. (2025). Dezenformasyonu Etkileyen Değişkenlerin İncelenmesi: İpucuna Maruz Bırakma ve Tekrar. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, ss. 1097-1110.	Article Info: Pakyürek, G. (2025). Examining Variables Affecting Disinformation: Cue Exposure and Repetition. DEU Journal of Humanities, Volume: 12, Issue: 2, pp. 1097-1110.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
DOI: 10.69878/deuefad.1608496	DOI: 10.69878/deuefad.1608496
Gönderildiği Tarih: 27.12.2024	Date Submitted: 27.12.2024
Kabul Edildiği Tarih: 14.07.2025	Date Accepted: 14.07.2025

DEZENFORMASYONU ETKİLEYEN DEĞİŞKENLERİN İNCELENMESİ: İPUCUNA MARUZ BIRAKMA VE TEKRAR

Gün Pakyürek*

ÖZ

Dezenformasyon dijital çağda temel sorunlarımızdan biri haline gelmiştir. Dezenformasyon mekanizmaları, özellikle ipucu ve tekrar büyük ölçüde psikolojik ilkelere dayanmaktadır. Olaylara ilişkin ipuçları vermek, bireyleri yanlış veya doğru bilgileri kabul etmeye hazırlayabilmektedir. Öte yandan tekrar, aşinalığı güçlendirmekte ve zamanla inancı beslemektedir. Bu durum, insan belleğinin doğasını istismar ederek dezenformasyon kampanyalarının başarısının temelini oluşturmaktadır. İnsan belleği sürekli kendini günceller ve hatalı bilgileri de işlemlemeye açıktır. Bu da belleği yönlendirmelere ve bellek yanlışlarına yatkın hale getirmektedir. Bellek yanlışlarını deneysel yöntemlerle incelemek için geliştirilen paradigmalardan biri olan olay sonrası yanlış bilgi paradigması üç temel aşamadan oluşmaktadır; olay, yanlış bilgilendirme ve hatırlama testidir. Çalışmaya toplam 18-40 yaş arası 117 kişi katılmıştır. Katılımcılar bir olaya ilişkin slayt gösterimi izlemekte ve aynı zamanda olaya ilişkin atandıkları gruba göre doğru ya da yanlış hikâyeyi dinlemektedirler. Çalışmada 3 deney grubu 1 kontrol grubu bulunmaktadır. Kontrol grubundakiler slaytı izledikten sonra orijinal hikâyeyi dinlerken deney grubundakiler yanlış bilgi içeren hikâyeyi dinlemişlerdir. Deney grupları kendi aralarında üç gruba ayrılmaktadır. İlk grup bir defa slaytı izledikten sonra yanlış hikâyeyi dinlerken ikinci grup slaytı 3 kez izledikten sonra yanlış hikâyeyi dinlemişlerdir. Son grup ise ilk gruptan farklı olarak tanıma testi sırasında doğru bilgi ile ilgili ipucu almıştır. Araştırmanın sonucunda birinci deney grubu ile iki ve üçüncü deney grubu arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu da olay ile ilgili doğru ipucu almanın ve tekrarın daha az bellek yanlışmasına neden olduğunu

* Doç. Dr, İzmir Demokrasi Üniversitesi, gunpakyurek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1373-9109

göstermektedir. Böylece dezenformasyonla mücadelede doğru bilginin sunumunun önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: dezenformasyon, bellek yanılgısı, olay sonrası yanlış bilgi paradigması, ipucu gösterimi, dezenformasyonla mücadele

EXAMINING VARIABLES AFFECTING DISINFORMATION: CUE EXPOSURE AND REPETITION

ABSTRACT

Disinformation has become one of our fundamental problems in the digital age. Disinformation mechanisms are largely based on psychological principles, especially cues and repetition. Cue exposure can prepare individuals to accept false or true information. However, repetition strengthens familiarity and fosters belief over time. This situation contributes to the success of disinformation campaigns by exploiting the nature of human memory. Human memory constantly updates itself and is open to processing false information. This makes the memory prone to manipulation and memory errors. One of the paradigms developed to examine memory errors with experimental methods, the post-event misinformation paradigm, consists of three basic stages; event, receiving false information, and a recall test. A total of 117 people between the ages of 18-40 participated in the study. Participants watch a slide show about an event and at the same time listen to a true or false story about the event according to the group they were assigned to. There are 3 experimental groups and 1 control group in the study. After watching the slide, the control group listened to the original story, while the experimental group listened to the story containing false information. The experimental groups are divided into three groups. The first group watched the slide once and then listened to the false story, while the second group watched the slide 3 times and then listened to the false story. The last group, unlike the first group, received a cue about the true information during the recognition test. As a result of the study, there is a significant difference between the first, second, and third experimental groups. This shows that receiving true cues and repeating the true information about the event causes fewer memory errors. Thus, it reveals the importance of presenting true information in the fight against disinformation.

Keywords: disinformation, memory error, post-event false information paradigm, cue exposure, struggle against disinformation

1. GİRİŞ

Dezenformasyon dijital çağın en önemli sorunlarından biridir. Türkiye’de, özellikle sosyal medyanın artan etkisi ve sahte haberlerin yayılması nedeniyle dezenformasyonu ele almak için yasal çerçeveler ve politikalar aktif olarak geliştirilmiştir (Oymak, 2022). Dezenformasyonun yayılması çoğu zaman kötü niyetli kişilerin bilinçli olarak gerçekleştirdiği bir eylem olsa da yayıldığı ve ikna ettiği mekanizmalar, özellikle ipucu ve tekrar büyük ölçüde psikolojik ilkelere dayanmaktadır (Pennycook vd., 2020). Olaylara ilişkin ipuçları vermek, bireyleri yanlış veya doğru bilgileri kabul etmeye hazırlayabilmektedir Öte yandan tekrar, aşinalığı güçlendirmekte ve zamanla

inancı beslemektedir. Bu taktikler, insan belleğinin doğasını istismar ederek dezenformasyon kampanyalarının başarısına zemin hazırlamaktadır. Bu makale, ipucu ve tekrarın ardındaki psikolojik mekanizmaları, insan belleğinin yönlendirmeye ve yanlış bilgiye karşı duyarlılığını, ayrıca bunların dezenformasyon süreçlerindeki uygulamalarını ve olası karşı önlemleri incelemektedir.

1.1 Bellekte Tekrar ve İpucu

Bir bilgi önce duyuşsal kayıt belleğinde ön işleme sokulmakta daha sonra buradan kısa süreli bellekte kodlanmaktadır. Kısa süreli belleğin kapasitesi sınırlı olduğundan buradaki bilgiler ya tekrar ile uzun süreli bellekte kalıcı olarak kodlanmakta ya da unutulmaktadır (Malmberg vd., 2019). Bellek ve dikkat kapasitesinin sınırlı olması dezenformasyona inanılmasının sebeplerinden biridir. . Örneğin, bir protestoyu "kaotik" olarak tanımlayan bir haber makalesi, kanıtlar aksini gösterse bile okuyucuları olayı artık kaotik olarak görmeye hazırlayabilmektedir. Çünkü işlemlendiği bilgi sınırlı ve seçici olduğundan kaotik bilgisi bellekte yer tutmaktadır (Pennycook vd., 2020).

Bilginin uzun süreli bellekte kalıcı hale gelmesinde tekrarın özellikle özümseyerek tekrarın önemli bir faktör olduğu bilinmektedir (Dilevski vd., 2021). Bilgiler ne kadar sık tekrarlanırsa, bellekte o kadar güçlü biçimde sağlamlaşmaktadır (Cowan vd., 2021). Bir bilgi hafızada ne kadar sağlamlaşırsa o bilginin yanlışlığa uğraması o derece azalmaktadır (Solso vd., 2016). Benzer şekilde yanlış bilgi tekrarlandığında da kalıcı hale gelmektedir. Bu bağlamda, yanlış bilginin sık tekrarlanması, onun bellekte pekişmesini kolaylaştırmakta ve dolayısıyla dezenformasyonla mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Özellikle sosyal medyada, bu tür yanlış içerikler doğru bilgilere kıyasla daha hızlı ve yaygın şekilde dolaşıma girmektedir (Vosoughi vd., 2018). Buna örnek olarak Covid-19 döneminde sosyal medyada hastalıkla ilgili yanlış bilgilerin doğru bilgilerden daha hızlı yayıldığı gösteren çok sayıda çalışma yapılmıştır (Depoux vd., 2020; Gravino vd., 2022; Rocha vd., 2021; Vosoughi vd., 2018).

Bellekteki bilgi ne kadar sağlam kodlanmışsa ve kalıcılığı ne kadar fazlaysa geri çağırma işlemi yapıldığında çevreden ve bazı etkenlerden o kadar az etkilenmesi beklenmektedir (Cohen vd., 2015). Bilgilerin hatırlanmasını değerlendiren testlerde bilgiyle ilgili ipuçlarına maruz kalan katılımcıların daha fazla doğru sayıda bilgiyi geri getirebildikleri, bu da ipucunun bilginin geri gelmesi işleminde önemli bir faktör olduğunu göstermektedir (Solso vd., 2016). Bellek yanlışlığını araştıran deneysel çalışmalarda kullanılan bir yöntem Olay Sonrası Yanlış Bilgi Paradigması'dır. Bu paradigma Loftus ve arkadaşları tarafından öne sürülmüştür (Loftus ve Palmer, 1974). Yanlış bilgi paradigmasında üç temel aşama vardır: olay, yanlış bilgilendirme ve hatırlama

testi (Mısırlısoy ve Ceylan, 2014). İlk olarak katılımcılara bir olayı anlatan slaytlar gösterilip daha sonra bir grup aynı olay hakkında dinledikleri ya da okudukları yanlış bilgiye maruz kalırlar, diğer grup ise herhangi bir bilgi almaz. Son olarak her iki grup da olay hakkında bir teste tabi tutulurlar. Elde edilen sonuçlar da olay sonrası yanlış bilgi alan kişilerin almayan kişilere göre olayı yanlış hatırlamaya daha yatkın olduğu görülmüştür (Loftus ve Palmer, 1974). Olay Sonrası Yanlış Bilgi Paradigması süreç içerisinde bellek yanlışlıkları ile ilgili çalışmalarda sık kullanılan yöntem haline gelmiştir (Alpar vd., 2007). Bu sonuçtan yola çıkarak yapılan araştırmada “Olay Sonrası Yanlış Bilgi Paradigmasında orijinal bilgiye ne oluyor?” sorusu için geliştirilen kuramlardan ilki olan Bozulma/Yenisiyle değiştirme hipotezini açıklamaya çalışılmıştır (Loftus, 1979). Bu hipoteze göre belleğe yeni bir bilgi girdiğinde, bu bilgi daha önceki orijinal bilgiyi engellemekte ya da bozmaktadır. Yani yeni bilgi eski bilginin üzerine yazılmakta ve eski orijinal bilgi yok olmaktadır. Eğer orijinal bilgi sorulursa kişi eski bilgi yok olduğundan yeni bilgiyi söylemektedir. İkinci hipotez ise erişilebilirlik ve bloklama hipotezleridir. Bu hipotezi ilk hipotezden ayıran şey, orijinal bilginin yok olmadığı eğer uygun koşullar sağlanırsa eski bilgiye ulaşılabilmenin mümkün olduğu görüşüdür (Schacter, 1999). Kaynak karışıklığı hipotezi olay sonrası yanlış bilgi paradigmasını açıklamada yaygın kabul gören açıklamalardan biridir (Lindsay, 1994). Bu hipoteze göre hem orijinal bilgi hem de yeni bilgi geri getirme sırasında erişilebilirdir. Hatalar kişinin bilgileri karıştırdığı için oluştuğunu öne sürmektedir. Kaynak hatalarına yaşlanma ve stres gibi faktörler de etki etmektedir. Yaşlılar gençlerden daha fazla kaynak hataları yapmaktadırlar. Ayrıca yüksek orandaki stresin bellek performanslarındaki görevleri olumsuz yönde etkileyeceği bilinmektedir (Mısırlısoy ve ark., 2016). Dezenformasyona da böylece yüksek stres altındaki kişiler, medya okur yazarlığı zayıf olanlar ve yaşlılar daha yatkın hale gelmektedir (Brashier ve Schacter, 2020; Dame Adjin-Tettey 2022). Yaş, stres, okuryazarlık gibi değişkenler dezenformasyonun yayılmasını etkileyebilse de mevcut araştırmada bilişsel psikoloji perspektifinden ipucuna maruz bırakma ve tekrarın etkisi incelenecektir.

1.2 Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı dezenformasyonun yayılmasına yardımcı olan ve bu yayılmanın bir diğer ayağı olan bellek yanlışlığını deneysel koşullarda ölçmek için geliştirilen olay sonrası yanlış bilgi paradigmasının bellek yanlışlığını ne kadar ölçtüğünü ve orijinal bilgi tekrar yoluyla sağlamlaştığı halde yanlış bilgiden ne kadar etkilendiğini test etmektir. Son olarak olay sonrası yanlış bilginin verilmesinden oluşan dezenformasyona yönelik bilginin doğru bilgiye dönüşmesi için doğru ipucuna maruz bırakmanın etkisini göstermektedir. Yaşlanma ile beraber bellek performansında karıştırıcı değişken sayısı arttığı için mevcut çalışmada genç yetişkinlerle çalışılmıştır.

2. Yöntem

Çalışmamıza 18-40 yaşlarında 47 erkek katılımcı 70 kadın katılımcı gönüllü olarak katılmıştır.

Katılımcılar yaş, psikiyatrik bir tanı almaması, deney hakkında daha önceden bilgi sahibi olmaması ve herhangi bir bilişsel bozukluğu olmaması kriterlerine göre seçilmiştir. 18-40 yaş aralığı genç yetişkin dönem olarak tanımlanmaktadır (Meng ve ark., 2025). 18-40 yaş aralığı dışındaki katılımcılar araştırmadan dışlanmıştır. Ayrıca, bilişsel veya psikiyatrik tanısı olan 2 katılımcının verisi analizden çıkarılmıştır. Deney içeriği hakkında daha önceden bilgi sahibi olmuş veya araştırma sonrası buna benzer deneye daha önceden katıldığını söyleyen katılımcılar araştırmadan dışlanmıştır. Deney ve kontrol grupları seçkisiz olarak gruplara atanmıştır.

Araştırma için etik kurul onayı, Adnan Mendeas Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Komisyon'undan 288 Sayılı 18/01/2023 tarihinde sağlanmıştır. Ayrıca katılımcılara deneysel uygulamalar öncesinde yapılan araştırma ve gerçekleştirilecek olan deneysel paradigmayla ilgili gerekli bilgi aktarılmış ve her bir katılımcıdan aydınlatılmış onam formu alınmıştır. Çalışma sonunda da hem deneysel değişimleme kontrol sorusu sorulmuş olup ayrıca deney sonrası deney içeriğine dair bilgilendirme yapılmıştır.

2.1 Veri Toplama Araçları

2.1.1 Demografik Bilgi Formu

Katılımcılara, araştırma başlamadan önce araştırmacı tarafından hazırlanan katılımcıların yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, düzenli kullanılan ilacın var olup olmadığı, psikiyatrik ve nörolojik geçmişini öğrenmek amacıyla demografik bilgi formu uygulanmıştır. Demografik bilgilere ilişkin bilgiler tablo 1'de sunulmuştur.

2.2.2 Olay Sonrası Yanlış Bilgi Paradigmasında Kullanılan Hikayeler

Olay Sonrası Yanlış Bilgi paradigması bellek yanılgıları ile ilgili deneysel çalışmalarda kullanılmak üzere geliştirilmiş bir paradigmadır (Loftus ve Palmer, 1974). Yanlış bilgi paradigmasında temel işlem üç aşamadan oluşmaktadır; olay, yanlış bilgilendirme ve hatırlama testi.

Deneyimizde kullandığımız olay ile ilgili iki hikaye bulunmaktadır. Biri olay ile ilgili doğru bilgiler içeren yani orijinal metinden oluşmaktadır. İkinci hikaye ise olay ile ilgili yanlış bilgiler içeren metinden oluşmaktadır. Mısırlısoy ve arkadaşlarının (2016) kullandıkları işlem yolu bu çalışmada da kullanılmıştır.

2.2.3 Olay Sonrası Yanlış Bilgi Paradigmasında Kullanılan Slayt

Katılımcılara demografik bilgi formu ve bilgilendirilmiş onam verildikten sonra ilk olarak araştırmacı tarafından hazırlanan olay ile ilgili slayt izletilmiştir. Olay ile ilgili slayt orijinal metindeki geçen durumlarla ilgilidir. Slayt 21 sayfadan oluşup toplamda 41 fotoğraf içermektedir. Her sayfanın geçiş süresi 3 saniyeden oluşmaktadır.

2.2.4 Tanıma Testleri

Katılımcılar onlara verilen görevlerden sonra en son olarak tanıma testine tabi tutulmuşlardır. Tanıma testi, Mısırlısoy ve arkadaşlarının (2016) kullandıkları çalışmadan alınmıştır.

Tanıma testinde 30 soru ve her bir soru için doğru şık, yanlış bilgi içeren şık ve diğer şık olmak üzere 3 seçenekten oluşmaktadır. Tanıma testi oluşturulduktan sonra 3. deney koşulu olan ipucuya maruz bırakma koşulunda sunulacak tanıma testi için, her bir sorunun doğru seçeneğini çağrıştıran ipucular yerleştirilip ikinci bir tanıma testi oluşturulmuştur.

2.3 İşlem Yolu

Çalışma Adnan Menderes Üniversitesi Psikoloji Laboratuvarı'nda gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formunu okuyup imzalamaları istenmiştir. Gönüllü olarak araştırmaya katılmayı ve onam formunu imzalamayı kabul eden katılımcılardan, onlar hakkında daha detaylı bilgi almak için araştırmacı tarafından hazırlanan demografik bilgi formunu doldurmaları istenmiştir. Sonrasındaki işlem yolu aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

2.3.1 Kontrol Koşulu için İzlenen İşlem Yolu

Yukarıdaki izlenen yoldan sonra katılımcılara araştırmacı tarafından hazırlanan olay ile ilgili slayt, bir diz üstü bilgisayar yardımıyla izletilmiştir. Buna takiben olay ile ilgili orijinal metin dinletilmeden önce deneğe bir ara görev olarak 3 dakika boyunca 987'den geriye 3'erli saymaları istenmiştir. Hata yaptıklarında başa dönmüş ve süre dolana kadar devam etmişlerdir. Daha sonra olay ile ilgili doğru bilgi içeren orijinal metin dinletilmiştir. En son aşamaya geçmeden önce bir çeldirici görev olarak 5 dakika boyunca 987'den geriye doğru 4'erli saymaları istenmiştir. Sonra tanıma testine alınıp sonuçları araştırmacı tarafından kaydedilip deney bitirilmiştir. Deney bittikten sonra katılımcıya daha önce birileri tarafından deney içeriği hakkında bilgi sahibi olup olmadığı ve buna benzer bir deneye katılıp katılmadıkları sorulmuştur. "Evet" cevabı veren katılımcılar araştırmacı tarafından not edilip karıştırıcı değişken olabileceği sayıltısıyla analizden çıkarılmıştır.

2.3.2 Deney Koşulları

Kontrol koşulundan farklı olarak, ilk deney koşulunda olay ile ilgili doğru bilgi yerine yanlış bilgi verilmiştir. İkinci deney koşulunda olay ile ilgili slayt bir defa değil üç defa 1 dakika arayla verilmiş ve olay ile ilgili yanlış bilgi içeren hikaye dinlettirilmiştir. Üçüncü ve son deney koşulunda ise birinci deney koşulundan farklı olarak tanıma testi sırasında doğru bilgi hakkında ipucu verilmiştir. İpucu doğru yanıtı çağrıştıran bir görselden oluşmaktadır.

2.4 Araştırma Deseni

Araştırma, laboratuvar temelli deneysel bir çalışma olup 4 farklı koşuldan oluşmaktadır. Çalışmada tek yönlü ANOVA deseni uygulanmıştır. Bağımlı değişken, tanıma testine verilen toplam yanlış sayısıdır. Bağımsız değişken olaya ilişkin verilen bilgilerdir. Bunlardan biri tekrarlı doğru bilgi, biri yanlış bilgi, biri doğru bilgi ve son olarak biri de ilk aşamada yanlış ancak ikinci aşamada verilen orijinal olayın doğru ipucu bilgisidir.

3. Bulgular

Araştırmada parametrik testlerin kullanılabilmesi için normallik ve varyans homojenliği test edilmiştir. Verilerin normal ve homojen dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Sonrasında katılımcılara yönelik demografik bilgiler incelenmiş olup demografik bilgiler tablo 1’de sunulmuştur.

Değişken	Sıklık	Yüzde (%)	Ort.	SS
Cinsiyet				
Kadın	70	59,8		
Erkek	47	40,2		
Yaş (18–40)	117	100,0	23,26	5,12
Eğitim Düzeyi				
Üniversite	103	88,0		
Üniversite üzeri	14	12,0		

Tablo 1 -Demografik Bilgiler

Araştırmada bulunan dört farklı grubun tanıma testlerine verdikleri ortalama yanlış sayıları aşağıdaki tablo 2’de verilmiştir.

Sonrasında hipotezi test etmek için tek yönlü ANOVA uygulanmıştır. Buna ilişkin bulgular tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 2- Olaya İlişkin Verilen Yanlış Yanıtların Ortalaması

	N	Ort. yanlış sayısı	SS
Kontrol grubu	26	2.8	2.0
Deney 1	34	11.6	4.4
Deney 2	28	9.4	5.1
Deney 3	29	8.3	3.9

Tanıma testinde toplam 30 soru bulunmaktadır. Her bir soru için bir doğru seçenek, bir yanlış seçenek, bir de diğer seçenek olmak üzere 3 seçenek bulunmaktadır. Yapılan tek yönlü ANOVA sonucuna göre grupların arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F= 23.612$, $p< .01$). Buna ilişkin veriler tablo 3'te sunulmuştur.

Kaynak	KT	SD	OK	F	p
Gruplar Arası	1176,62	3	392,21	23,61	< ,001
Gruplar İçi	1877,02	113	16,611		
Toplam	3053,65	116			

KT: Kareler Toplamı; SD: Standard Sapma; OK: Ortalama Kareler; p: Anlamlılık Değeri

Tablo 3- Yanlış Verilen Yanıt Sayısına göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçlar

Gruplar arası farkı görmek için çoklu karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu verilere ilişkin sonuçlar tablo 4'te sunulmuştur.

(I) Koşul	(J) Koşul	Ortalama Farkı	Standart Hata	p Değeri	95% Güven Aralığı Alt Sınır	95% Güven Aralığı Üst Sınır
Kontrol	Deney 1	-8,7	1,0	< ,001	-10,8457	-6,6384
Kontrol	Deney 2	-6,5	1,1	< ,001	-8,7816	-4,3833
Kontrol	Deney 3	-5,4	1,1	< ,001	-7,6795	-3,3179
Deney 1	Kontrol	8,7	1,0	< ,001	6,6384	10,8457

(I) Koşul	(J) Koşul	Ortalama Farkı	Standart Hata	p Değeri	95% Güven Aralığı Alt Sınır	95% Güven Aralığı Üst Sınır
Deney 1	Deney 2	2,1	1,0	,04	0,0990	4,2203
Deney 1	Deney 3	3,2	1,0	,002	1,2	5,2
Deney 2	Kontrol	6,5	1,1	< ,001	4,3	8,7
Deney 2	Deney 1	-2,1	1,0	,04	-4,2	-0,0
Deney 2	Deney 3	1,0	1,0	,31	-1,0	3,2
Deney 3	Kontrol	5,4	1,1	< ,001	3,3	7,6
Deney 3	Deney 1	-3,2	1,0	,002	-5,2	-1,2
Deney 3	Deney 2	-1,0	1,0	,31	-3,2	1,0

Tablo 4-Yanlış Verilen Yanıt Sayısına Göre Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Buna göre yapılan LSD çoklu karşılaştırmalara göre kontrol grubuyla diğer gruplar arasında yüksek düzeyde anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<.01$). Bu durum olay sonrası verilen yanlış bilginin bir bellek yanılması yaşattığını göstermektedir. Deney 1 grubuyla deney 2 grubu arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Deney 1 grubundaki katılımcılara olay ile ilgili slayt bir kere izletirilmiştir ama deney 2 grubundaki katılımcılara olay ile ilgili slayt 3 kere izletilerek olay bellekte daha kalıcı olmuştur. Bu iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Deney 1 grubuyla deney 3 grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<.05$). Deney 1 grubu ile deney 3 grubundaki işlem yolundaki farklılık deney 3 grubuna tanıma testi sırasında olay ile ilgili doğru ipucu verilmesidir. Buna göre tanıma testinde doğru seçenek ile ilgili ipucu vermek daha az yanlış seçeneği işaretlemelerini sağlamaktadır. Deney 2 ve deney 3 grupları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>.05$).

4. Tartışma

Araştırma sonuçları, tekrar ve ipucu kullanımının bellek yanılmalarını azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle slaytların tekrar edilmesi ve tanıma testi sırasında doğru ipucu verilmesi, yanlış hatırlama oranlarını düşürmüştür. Bu durum, bellek yanılmalarının önlenmesinde ipucu ve tekrarın önemini vurgulamaktadır.

Elde edilen bulgular, kaynak izleme teorisini desteklemektedir. Bu teoriye göre, bellek yanılmaları eski ve yeni bilgi arasındaki karışıklıktan kaynaklanmaktadır. Bu araştırma, dezenformasyonla mücadelede doğru bilginin zamanında ve tekrarlı sunumunun kritik olduğunu göstermektedir.

Mevcut çalışmada olay ile ilgili slaytın 3 kere izletilmesinin olayın bellekte daha fazla sağlamlaşmasını sağlayacağı varsayımına dayanarak,

slaytı 3 kere izleyen katılımcıların, slaytı 1 kere izleyen katılımcılara göre olay sonrası yanlış bilgi paradigmasının ortaya çıkardığı bellek yanlışmasından daha az etkilenmesi beklenmekteydi. Mevcut çalışmanın bulgularında bu hipotez desteklenmiştir. Tekrar edilen doğru olay sunumu yanlış hatırlamayı azaltmıştır. Alanyazında tekrarın bilginin sağlamlaştıracağı yönünde araştırmalar bulunmaktadır (Cowan vd., 2021).

İpucu alan katılımcılar almayan katılımcılara göre tanıma testinde daha az yanlış seçeneği işaretlemişlerdir. Bu durum eski bilginin bellekten silinmediğini sadece yeni bilgi geldiğinde bir karışıklığa neden olduğunu göstermektedir. Bu karışıklığın eski bilgiyle ilgili ipucu alınmasıyla azaldığı ve böylece daha az bellek yanlışmasına neden olduğu görülmektedir. Alanyazında yeni bilgi geldikten sonra eski bilgiye ne olduğu ile ilgili geliştirilen kuramlardan bozulma/yenisıyla değiştirme kuramının ortaya attığı eski bilginin kalıcı olarak bellekten silindiği yönündeki görüşünü desteklememektedir. Onun yerine elde edilen bu bulgu kaynak karışıklığı kuramını desteklemektedir. Kaynak karışıklığı kuramında bellek yanlışmasının eski bilgiyle yeni bilgi arasındaki karışıklıktan kaynaklandığı söylenmektedir (Lindsay, 1994). Bu bulgu mevcut çalışmadaki sonuçlarla desteklenmiştir.

Olayı 3 kere izleyen grup ile doğru ipucu alan grup arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Doğru ipucu almak olayı tekrar izlemek kadar etkili gözükmemektedir.

Araştırmanın bulguları genel olarak değerlendirildiğinde bellek yanlışmalarını deneysel yöntemlerle incelemek için geliştirilen olay sonrası yanlış bilgi paradigmasının etkili bir paradigma olduğu görülmektedir. Olay sonrası verilen yanlış bilgi, bellekte bir karışıklığa yol açtığı için eski bilgi çok fazla sağlam değilse ya da bellekte iyi kodlanmamışsa bir bellek yanlışması yaşanması muhtemelen görülmektedir. Hatta olayın tekrar yoluyla bellekte daha fazla sağlamlaşmasına rağmen katılımcılar olay sonrası yanlış bilgiyle çıkan bellek yanlışmasından etkilenmişlerdir. Bu durum olay sonrası yanlış bilgi paradigmasının ortaya çıkardığı bellek yanlışmasının güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Yanlış bilgi verildikten sonra eski bilgi bellekten kalıcı olarak silinmediği mevcut çalışmada ipucu verilerek gösterilmiştir. Böylece bellek yanlışmasının eski bilgiyle yeni bilgi arasında bir karışıklıktan ortaya çıktığını göstermektedir.

İpucu verme ve tekrarın birleşimi, dezenformasyon kampanyalarında kullanılmaktadır ve bu durum güçlü bir etki yaratmaktadır (Dilevski vd., 2021; Lewandonski vd., 2012). Yanlış ipuçları, belirli yorumlar için kitleleri hazırlarken, tekrar tekrar paylaşımları bu anlatıları güçlendirmekte ve bunların yerinden oynatılmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin, dezenformasyon sırasında stratejik olarak yerleştirilmiş sloganlar veya etiketler okuyucuları yanlış bilgiye hazırlamaktadır. Bu sloganlara birden fazla medya organında tekrar tekrar maruz kalmak, olumsuz çağrışımları sağlamlaştırmaktadır

Bu olgunun gerçek dünyadaki örnekleri Covid 19 ve 2020 ABD başkanlık seçimlerinde görülmüştür. Covid 19 ile ilgili ve seçim sahtekarlığı iddialarını destekleyen dezenformasyonlarda, hileli seçim gibi ifadeler aracılığıyla ipucu kullanılmış olup bu mesajlar sık şekilde tekrarlanmıştır. Bu ipuçlarının tekrarlanması, kanıt eksikliğine rağmen birçok kişi için bir meşruiyet duygusu yaratmıştır (Jamieson ve Albarracin, 2020). Dezenformasyon sonrasında bellekte kalan bilgiler yanlış ipucu ve tekrarın fazla olduğu durumlarda görülmektedir.

4.1 Dezenformasyona Karşı Uygulamalar ve Önlemler

Dezenformasyonla mücadelede doğru ipuçları yanlış bilgileri etkisiz hale getirebilir, ancak bunların başarısı zamanında olmaya ve sunumuna bağlıdır. Araştırmalar, tekrarlanan dezenformasyonla birlikte doğru bilgiyle düzeltmeler yapılmasının yanlış bilginin yayılma etkisini azalttığını göstermektedir (Lewandowsky vd., 2012). Ancak, orijinal yanlış anlatıyı pekiştirmekten kaçınmak için düzeltmelerin dikkatli bir şekilde çerçevelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Mevcut çalışmada da yanlış bilgidен sonra tanıma testinde tekrar doğru bilginin sunulması olayın doğru şekilde hatırlanmasını sağlamıştır.

Dezenformasyonla mücadelede bir diğer yöntem medya okuryazarlığı eğitimidir. Bireylere bilgileri eleştirel bir şekilde değerlendirmeyi ve ipucu taktiklerini tanımayı öğretmek, onlara yanlış bilgilere karşı dikkatli olmalarına yardımcı olmaktadır. Dijital okuryazarlığı teşvik eden girişimler, sahte haberlere karşı duyarlılığı azaltmada umut vadetmektedir (Guess vd., 2018). Sosyal medya platformları da algoritmik ayarlamalar ve içerik denetimi yoluyla yanlış bilginin virallliğini azaltarak bir rol oynayabilirler. Son dönemde sosyal medya platformları yapay zeka kullanımı ile bilginin teyit edilmesini sağlayabilmektedir. Örneğin X platformunda kullanıcılar Grok yapay zeka uygulamasıyla bilginin doğruluğunu teyit edebilmektedir (de Carvalho Souza ve Weigang, 2025). Ancak Grok'un doğru bilgiyle yanlış bilgi ayrımını doğru şekilde belirleme oranı henüz çok yüksek değildir.

4.2 Araştırma Sınırlılıkları

Mevcut çalışma dezenformasyonun yayılması konusunda sadece bellek yanılgılarına odaklanmıştır. Ancak dezenformasyon bellek yanılgıları dışında bilinçli olarak da yayılmaktadır. Bu durum mevcut çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Araştırma, tekrar etme yöntemiyle bellekteki bilginin sağlamlaştığı uyumludur. Ancak çoklu karşılaştırmalar daha liberal olan LSD testi ile yapıp anlamlı fark göstermiştir ($p < .05$). Daha muhafazakâr olan Tukey HSD testi olayı 3 kere izleyen grupla 1 kere izleyen grup arasında anlamlı fark bulmamıştır. Bu bağlamda tekrarın etkisini yorumlarken daha dikkatli olunmalıdır. Mevcut çalışmada sadece genç yetişkinlerle çalışılmıştır. Gelecekte farklı yaş gruplarındaki etkilerine dair araştırmalar yapılabilir. Mevcut çalışmada olay slayt izletilerek anlatılmaya

çalışılmıştır. Bunun yerine daha gerçekçi olması ve günlük hayattaki yanılgıların daha iyi anlaşılması için video tasarlanması ya da sanal gerçeklik kullanılması önerilmektedir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarın herhangi bir çıkara dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Araştırma için etik kurul onayı, Adnan Mendeos Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Komisyon’undan 288 Sayılı 18/01/2023 tarihinde sağlanmıştır.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Alpar, G., Er, N., & Uçar Boyraz, F. (2007). Görgü tanıklığında bellek hataları: Olay Sonrasında gizli ve tuzak sorularını hatırlama ve kaynak izleme üzerindeki etkisi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 10(20), 1-17.
- Brashier, N. M., & Schacter, D. L. (2020). Aging in an era of fake news. *Current directions in psychological science*, 29(3), 316-323.
- Cohen, N., Pell, L., Edelson, M. G., Ben-Yakov, A., Pine, A., & Dudai, Y. (2015). Peri encoding predictors of memory encoding and consolidation. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 50, 128-142.
- Cowan, E. T., Schapiro, A. C., Dunsmoor, J. E., & Murty, V. P. (2021). Memory consolidation as an adaptive process. *Psychonomic Bulletin & Review*, 28(6), 1796–1810. <https://doi.org/10.3758/s13423-021-01978-x>
- de Carvalho Souza, M. E., & Weigang, L. (2025). Grok, Gemini, ChatGPT and DeepSeek: Comparison and Applications in Conversational Artificial Intelligence. *Inteligencia Artificial*, 2(1). Doi 10.5281/zenodo.14885243
- Dame Adjin-Tettey, T. (2022). Combating fake news, disinformation, and misinformation: Experimental evidence for media literacy education. *Cogent arts & humanities*, 9(1), 2037229. <https://doi.org/10.1080/23311983.2022.2037229>
- Depoux, A., Martin, S., Karafillakis, E., Preet, R., Wilder-Smith, A., & Larson, H. (2020). The pandemic of social media panic travels faster than the COVID-19 outbreak. *Journal of travel medicine*, 27(3), taaa031. <https://doi.org/10.1093/jtm/taaa031>
- Dilevski, N., Paterson, H. M., Walker, S. A., & van Golde, C. (2021). Adult memory for specific instances of a repeated event: A preliminary review. *Psychiatry, Psychology and Law*, 28(5), 711-732.
- Gravino, P., Prevedello, G., Galletti, M., & Loreto, V. (2022). The supply and demand of news during COVID-19 and assessment of questionable sources production. *Nature human behaviour*, 6(8), 1069-1078.
- Guess, A., Nyhan, B., & Reifler, J. (2018). *Selective exposure to misinformation: Evidence from the consumption of fake news during the 2016 U. S. presidential campaign*. Retrieved from <https://www.dartmouth.edu/~nyhan/fake-news-2016.pdf>
- Jamieson, K. H., & Albarracin, D. (2020). The relation between media consumption and misinformation at the outset of the SARS-CoV-2 pandemic in the US. *The Harvard Kennedy School Misinformation Review*. Doi: <https://doi.org/10.37016/mr-2020-012>
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K., Seifert, C. M., Schwarz, N., & Cook, J. (2012). Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing. *Psychological science in the public interest*, 13(3), 106-131.

- Lindsay, D. S. (1994). Memory source monitoring and eyewitness testimony. *Adult eyewitness testimony: Current trends and developments*, 27-55.
- Loftus, E. F. (1979). The malleability of human memory: Information introduced after we view an incident can transform memory. *American scientist*, 67(3), 312-320.
- Loftus, E. F., & Palmer, J. C. (1974). Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of verbal learning and verbal behavior*, 13(5), 585-589.
- Malmberg, K. J., Raaijmakers, J. G., & Shiffrin, R. M. (2019). 50 years of research sparked by Atkinson and Shiffrin (1968). *Memory & cognition*, 47, 561-574.
- Meng, R., Shi, F., Zhang, B., Li, C., Wang, J., Song, L., ... & Shen, M. (2025). Cost-effectiveness of universal genetic screening for familial hypercholesterolemia in young adults aged 18–40 years in China. *BMC medicine*, 23(1), 139-153.
- Mısırlısoy, M., & Ceylan, S. (2014). Olay Sonrası Yanlış Bilgi Paradigması: Yaşlanma ve Stresin Etkisi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(33), 60.
- Mısırlısoy, M., Ceylan, S., & Atalay, N. B. (2016). Hayatta Kalma Bağlamının Bellek Yanılgıları Üzerindeki Etkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56(2), 214-237.
- Oymak, H. (2022). Kamuoyunda dezenformasyon yasası olarak bilinen, 7418 sayılı “Basın Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” un getirdikleri. *Yeni Medya*, (13), 504-514.
- Pennycook, G., Bear, A., Collins, E. T., & Rand, D. G. (2020). The implied truth effect: Attaching warnings to a subset of fake news headlines increases perceived accuracy of headlines without warnings. *Management science*, 66(11), 4944-4957.
- Rocha, Y. M., De Moura, G. A., Desidério, G. A., De Oliveira, C. H., Lourenço, F. D., & de Figueiredo Nicolette, L. D. (2021). The impact of fake news on social media and its influence on health during the COVID-19 pandemic: A systematic review. *Journal of Public Health*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s10389-021-01658-z>
- Schacter, D. L. (1999). The seven sins of memory: insights from psychology and cognitive neuroscience. *American psychologist*, 54(3), 182-203.
- Solso, R.L., Maclin, M.K., & Maclin, O.H. (2016). *Bilişsel Psikoloji*. (Çev. A. Ayçiçeği). Bilge Yayıncılık.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151.